

Живко М. АНДРИЈАШЕВИЋ*

1878. ГОДИНА КАО ГРАНИЦА ЕПОХА

ABSTRACT: One of the epochs in history of Montenegro ended in 1878. The international and foreign political position was changed then, as well as the frame of its national political activities, of social, economical and culturological environment. Changes in these domains had been expected, but it seems that it had not been anticipated how deep they would be and where would lead. What is also important, some of them had not been expected previously, so they forced the winners from the recent war to act accordingly, though involuntarily. It is obvious that Cetinje had no real knowledge about the area that was planned to be annexed to Montenegro before 1878. Another unexpected thing was the inadequate change of the international position of the state emerging from the Austro-Hungarian occupation of the Bosnia and Herzegovina, especially the legitimacy of its newly-established control. When it entered the war, Montenegrin elite thought more about the enemy than about the territories it planned to take over, which resulted in a position that it was easier to occupy the mentioned areas with arms than by adequate institutions.

KEY WORDS: *Montenegro, 1878, historical epochs, new territories*

Године 1878. завршава се једна епоха у историји Црне Горе. Тада се мијења међународна и спољнополитичка позиција Црне Горе, оквир њеног национално-политичког дјеловања, социјално-економски и културолошки амбијент. И политичке и социјално-економске и културолошке промјене до којих је дошло биле су очекиване, али изгледа да се није претпостављало колико ће оне бити дубоке и којим ће правцем ићи. И не мање важно: многе промјене до којих је дошло нијесу биле жељене, већ су затекле ратне побједнике и приморале их на невољно прихвата-

* Аутор је ванредни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

ње. Прије 1878. на Цетињу, очигледно, нијесу имали реалну представу или потребна знања о простору који желе да припоје, тако да нијесу могли реално процијенити ни моћ државе у његовој интеграцији. Није била очекивана ни, за Црну Гору изразито неповољна, промјена њеног спољнополитичког статуса због окупације Босне и Херцеговине и легитимност успостављене аустроугарске контроле. Црна Гора је, дакле, ушла у рат мислећи превасходно на непријатеља, а мало или нимало на простор који је од њега планирала да узмче. Тек када је рат завршен, показало се да је лакше било тај простор освојити војском, него институцијама.

За Црну Гору 1878. представља посљедњу годину њеног “херојског доба” и крај државотворне и националне акције, која је започела првих година 18. вијека. Званично призната независност и највеће територијално проширење у њеној историји, били су резултати којима се више од једног вијека тежило. Епоха националног војевања и постојања Црне Горе као “војничког логора”, била је окончана. Са овом епохом окончана је и једна идеолошка доктрина, која је Црногорце представљала заточницима националног аманета и косовског мита. И напokon, 1878. године заувјек је покопано вјеровање у реалност идеје о стварању великих националних царстава на Балкану.

Године 1878. за црногорску државну политику престале су да постоје околности које су идеју борбе за национално ослобођење чиниле реалном. У рат 1876. године ушло се с идејом ослобађања покорених Срба, али је рат “ослободио” османске власти и оне нијесу уопште били Срби, а још мање покорени. Била је то важна спознаја за ратове које је Црна Гора намјеравала да води. Концепт Црне Горе као националне државе тада је почео да умире, и никада више њега неће бити могуће оживјети. Тачније, показало се да Црна Гора, ако жели да се даље територијално шири, не може водити ратове који имају предзнак националног, нити може бити национална држава у значењу које је важило у 19. вијеку. Напротив, што се више буде ширила, она ће све мање бити национална држава. Показало се и да је црногорска држава била идеолошки неспремна за нове неправославне поданике, јер су аргументи којима је она доказивала њихову националну припадност за њих били неувјерљиви и неприкладни. Концепција националног идентитета која почива на тези о јединству крви и језика, била је код муслиманског становништва надјачана свијешћу о вјерској посебности, државној припадности Османском царству и Турцима као владајућем народу. У новим околностима, црногорска држава је, у циљу хомогенизије друштва, морала потиснути вјерску припадност као доминантно обиљежје нације и дати примат поријеклу, језику и државном заједништву. Да се кренуло дру-

гачијим путем, доминација вјерског фактора онемогућила би друштвено хомогенизовање и засигурно била извор конфликата. Означавањем вјерског чиниоца мање важним у националном самоодређивању, црногорска држава је ослободила простор за вјерске слобаве и тиме дала подстицај не само толеранцији различитих идентитета, већ и зачетку идеје грађанског друштва.

Граница између двије епохе у историји Црне Горе почела је да се успоставља на Берлинском конгресу. Најприје двадесетшестим чланом Берлинског уговора, у коме се наводи да независност Црне Горе признаје и Турска и све земље потписнице Уговора које је још нијесу признале.¹ Тиме су Османско царство резултати њене скоро двовјековне борбе за ослобађање од османске доминације и заокруживање државне територије. Црна Гора је дефинитивно престала да фигурира као, формално-правно, одметнути дио Османског царства.² Одлуком европских сила на Берлинском конгресу она је постала субјект међународног права, што до тада, без обзира на неформално уважавање њене државне независности од стране неких земаља, она није била.³ Црна Гора је тиме добила и одређене обавезе према заједници држава чији је дио, али и стекла извјесна права која јој као међународном субјекту припадају. У првом реду, стекла је *jus legationis* (право примања и слања дипломат-

¹ Овом формулацијом (“Независност Црне Горе дефинитивно признају Висока Порта и све Високе Стране Уговорнице које је још нијесу признале”) сугерише се да су неке потписнице Уговора то већ учиниле, при чему се првенствено желио уважити неформални став неких земаља, а првенствено Русије, о признавању државног субјективитета Црне Горе, али и “принципијелни” став још неких држава (Француска, Италија, Немачка, Аустро-Угарска) о том питању. Примјера ради, кнез Шувалов је на сесији конгреса изјавио да Русија никада и није престала да признаје ту независност (в. Н. Ражнатовић, *Црна Гора на Берлинском конгресу*, Међународно признање Црне Горе, Зборник радова, Подгорица, 1999, 136). Међутим, у књизи “*Дипломатија Црне Горе*”, Р. Распоповић тврди да је у питању уважавање одлуке коју су Русија и Османско царство донијеле у Сан-Стефану (Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Подгорица-Београд, 1996, 281).

² Иако државна независност Црне Горе није била спорна, и поред тога су се неке земље (Русија, Аустро-Угарска) према њој у неким дипломатским релацијама односиле као према државном субјекту, ни једна од њих није званичним актом признала такав њен статус. Примјера ради, кнез Никола је био приман у званичну аудијенцију и на руском и на аустријском двору, и то без присуства османског посланика, а Црна Гора је, рецимо, 1872. године била позвана од стране аустријске владе да учествује на свјетској изложби у Бечу. Такође, Аустро-Угарска је са Црном Гором склапала међудржавне конвенције, али ни она нити Русија нијесу и званичним актом верификовале такав свој став. Тиме је, наравно, “црногорско питање” остајало и даље неријешено, без обзира на све апеле цетињскога двора да су “вавјек Турска и Црна Гора стојали једна према другој као самосталне државе” (Глас Црногорца, бр. 1, 05.01.1874).

³ Р. Распоповић, *Међународно-правни значај одлука Берлинског конгреса за Црну Гору, Међународно признање Црне Горе*, Зборник радова, Подгорица, 1999, 145.

ских представника), односно, право дипломатског саобраћања, што је за њу, због више разлога, посебно било значајно. Поред стечених права, Црна Гора је добила и одређене обавезе према заједници држава, што се огледало - како у уважавању државног субјективитета чланица заједнице, тако и у поштовања принципа међународног права. Због такве позиције, и због наметнуте обавезе уважавања државног субјективитета других земаља, национално-политичку дјелатност у окружењу, односно “извоз револуције”, она више није могла спроводити са степеном необавезности као прије 1878. године, нити је могла изнова потенцирати питање неправедности граница.

Одлукама Берлинског конгреса признато је право Црне Горе и на територијално проширење. Само дјелимично уважавајући принцип *uti possidetis*, Црна Гора је добила дио приморја од ријеке Жељезнице до залива Круче, тј. град Бар са широм околином, племенске области Пиве, Дробњака, Бањана, Језера, Шаранаца, дио Васојевића и мањи дио Куча и Ускока, те градове Подгорицу, Никшић, Спуж, Жабљак Црнојевића, Колашин, Плав и Гусиње са подручјима која им гравитирају (чл. 28).⁴ Након ових добитака територија Црне Горе је износила 8.665 км², што је готово двоструко више него што је прије тога имала (4.400 км²).⁵ Но, убрзо је дошло до дипломатских компликација због предаје Црној Гори Плава и Гусиња. Тзв. *Албанска лига (Призренска лига)*, скупина албанских првака иза којих је стајала Порта, оспорила је рјешења која је Конгрес донио у вези плавско-гусињске области.⁶ Они су сматрали да се ни Црној Гори, нити којој другој балканској држави не може уступати “албанска земља”.⁷ Уз помоћ турских власти, дио албанског становништва био је војнички организован, чиме се жељело наговијестити да ово питање може изазвати нови конфликт на овом дијелу Балкана.

⁴ Г. Перазић/ Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Подгорица 1992, 126-127.

⁵ У раду *Територијални развој Црне Горе* др Хенрик Батовски наводи да је површина Црне Горе након Берлинског конгреса износила 8.665 км², али додаје да се та цифра не може узети за апсолутно тачну (Записи, књ. XVIII, 2, 1937, 76).

⁶ “Пошто је Аустрија засјела у Босни и Херцеговини, Порта је сада обратила против Црне Горе отпор Арбаније, која је била против ње организована. Она је живјела у заблуди, да ће моћи одржати све оно земљиште које је берлински уговор дао Црној Гори, ако се становници тога земљишта успротиве сједињењу с Црном Гором.”, Краљ Никола, Мемоари, Цетиње-Титоград, 1988, 539.

⁷ О основним политичким идејама арбанашких првака, политичкој платформи и активности “Призренске лиге” у циљу анулирања одлука Санстефанског и Берлинског конгреса, као и односу Арбанашке лиге према Црној Гори (1878-1880), видјети: Б. Храбак, *Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876-1880. године*, Историјски часопис, XXV-XXVI, 1978-1979, 159-192; Б. Храбак, *Арбанашка лига и Црна Гора 1878-1880*, Међународно признање Црне Горе, Зборник радова са научног скупа, Подгорица, 1999, 207-241.

Све је то узроковало да уступање територија и градова који су одлукама Конгреса припали Црној Гори, а које црногорска војска није била посјела, потраје дуже вријеме.⁸ Трагајући за рјешењем којим би били окончани настали спорови, представници европских сила су одлучили да се изврши корекција одлука Конгреса о територијалном проширењу Црне Горе.⁹ Априла 1880. године одлучено је да Плав и Гусиње остану у саставу Османског царства, а да Улцињ припадне Црној Гори.¹⁰ Након бројних дипломатских компликација и отпора овој одлуци од стране Османског царства, црногорске трупе посјеле су Улцињ крајем новембра 1880. године.¹¹ Прије тога, Црној Гори су, након извјесних одлагања, били предати Колашин (октобар 1878), Спуж, Жабљак Црнојевића и Подгорица (фебруар 1879).¹²

Након територијалних компензација које су послје Берлинског конгреса извршене, површина Црне Горе износила је 9.475 км².¹³ Црној Гори је припао дио Херцеговине са Никшићким крајем и околним племенским областима (Дробњак, Пива, дио Ускока, Шаранци, Језера), те Дугом и Опутном Рудином, затим Колашински крај и дио Горњих Васојевића, Зета с Подгорицом, Спушки крај, приобаље Скадарског језера од Годиња до острва Топхала, односно масив планине Румије, и

⁸ Опширније: Н. Ражнатовић, Сукоб Црне Горе са Турском и Албанском лигом око извршења Берлинског уговора о предаји Плава и Гусиња, Гласник цетињских музеја, 6, 1973, 23-75.

⁹ О настанку и току дипломатске акције за рјешавање овог проблема од 1878. до 1880. године, значајне податке даје Г. Станојевић, користећи извјештаје италијанског посланика на Цетињу. Видјети: Г. Станојевић, Прилози за дипломатску историју Црне Горе од Берлинског конгреса до краја 19. вијека, Историјски часопис, XI, 1960, 149-163.

¹⁰ О дипломатској акцији око територијалних компензација између Црне Горе и Турске у току 1880. године и тешкоћама у вези спровођења тзв. Кортијевог пројекта о компензацијама видјети: Н. Ражнатовић, Покушај разграничења између Црне Горе и Турске 1880. путем компензација за Плав и Гусиње територијом албанских племена Груда и Хога, Историјски записи, 1-2, 1973, 33-71.

¹¹ В. Радовић, Улцињ 1878-1914, Улцињ, 1997, 24.

¹² О посједању новодобијених територија и о компликацијама и сукобима око спровођења одлука Берлинског конгреса видјети: Н. Ражнатовић, Црна Гора и Берлински конгрес, Цетиње, 1979, 87-148; Ј. Вукић, Плавско-гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. године, Београд, 1929; Г. Вуковић, Мемоари, књ. 2, Цетиње-Титоград, 1985, 9-148 (Велесиле и Црна Гора, Питање Плав-Гусињско, Хотско-Грудско и Улцињско 1878-1879-1880); Н. Ражнатовић, Извршење одлуке Берлинског конгреса и предаја Подгорице Црној Гори, Историјски записи, 1, 1963, 71-89; Н. Ражнатовић, Спровођење XXIX члана Берлинског уговора о Црногорском приморју и ингеренцији Аустро-Угарске у луци Бар, Историјски записи, 3-4, 1972, 383-412.

¹³ Крајем 19. вијека у литератури је било различитих података о површини Црне Горе након рата 1876-1878. године. Навођени подаци су се знатно разликовали, и кретали су се у распону од 8325 км² до 9.900 км². Но, у званичној публикацији "Педесет година на престолу Црне Горе" (Цетиње, 1910), наведена је цифра од 9.475 км² (стр. 209).

приморје од Бојане до ријеке Жељезнице.¹⁴ Иако прецизних података нема, претпоставља се да је са овим новим областима број становника Црне Горе, од близу 140.000 непосредно пред рат 1876, порастао за отприлике тридесет хиљада.¹⁵ То значи да су становници новоприпојених области могли чинити нешто преко 20% црногорске популације.¹⁶

Припајање нових области послје 1878. значајно је утицало и на промјену економске физиономије Црне Горе, па самим тим и на мијењање читавог спектра социјалних односа. Од добијених територија по својим економским потенцијалима посебно је био значајан Никшићки крај, затим Зетска равница и Приморје.¹⁷ Подаци које је саопштио Мирчета Ђуровић јасно указују на значај и величину новодобијених области за економски живот Црне Горе. Тако је прије 1878. Црна Гора имала близу 77.000 рала оранице и нешто више од 37.000 коса ливаде, док је 1885. године имала преко 156.000 рала оранице и скоро 103.000 коса ливаде. Број брава, говеди, коња, пчела и свиња био је, углавном, дупло већи 1885. него 1873. године. Наводи се и податак да 1873. у Црној Гори није уопште било млинова, ваљаоница и, сасвим незнатно, маслина, док су 1885. године била 372 млина, 53 ваљаонице и 156.198 коријена маслина. Како је и разумљиво, знатна је била промјена и у износу прикупљене дације - 1873. године од дације је прикупљено 91.534 фиорина, а 1885. године 343.188 фиорина.¹⁸

И добијање градова као што су Подгорица, Никшић, Бар, Улцињ, који су иначе вишеструко били већи од престонице - Цетиња, значајно утиче на промјене економских прилика у Црној Гори послје Берлин-

¹⁴ У раду “Природне и политичке границе Црне Горе”, који је објављен у књизи “Црна Гора” (том 2, Подгорица, 1996, 568) К. Хасерт је навео главне географске тачке којима се могу оцртати контуре те нове територије Црне Горе: Ушће ријеке Пиве - Мокра планина (125 км); Мокра планина - ушће Бојане (178 км); Ушће Бојане - Ловћен (120 км); Ловћен - ушће Пиве (143 км); Прецизан опис граница Црне Горе послје Берлинског конгреса направио је П. А. Ровински: Црна Гора у прошлости и садашњости, књ. 1, Цетиње/Сремски Карловци, 1993, 23-37 (Математичке границе и хоризонталне контуре Црне Горе); Занимљиве податке о новом окружењу Црне Горе даје Р. Кенеди (Монтенегро анд итс бордерландс, Лондон, 1894). У једном од првих црногорских уџбеника - “Земљопису Књажевине Црне Горе” (Цетиње, 1895), наводи се да: “наша домовина Црна Гора има своје границе, које је дијеле од других српских покрајина. Са сјевера граничи ријеком Таром, која је раздваја од Херцеговине; са истока Старом Србијом; са југа: Албанијом, Јадранским морем и Боком Которском, а са запада Херцеговином, Боком Которском и Јадранским морем” (стр. 28).

¹⁵ П. С. Радусиновић, Становништво Црне Горе до 1945. године, Београд, 1978, 131.

¹⁶ На основу дјелимично спроведеног пописа из 1879. године у новоприпојеним областима које су пописане живјело је око 18.000 становника; Видјети: Д. Вуксан, Први попис становништва у Црној Гори, Записи, књ. XVII, 3, 1937, 184-186.

¹⁷ М. Мијушковић, Привреда Црне Горе прије уједињења, Банкарство, 8, 1929, 365-366.

¹⁸ М. Ђуровић, Црногорске финансије 1860-1915, Титоград, 1960, 88.

ског конгреса. Према једном попису из 1881/1882. године у Подгорици су постојале 153 трговачке радње, у Никшићу 111, у Улцињу 87, а у Бару 52 трговачке радње. Са друге стране у Цетињу је била 31 трговачка радња, Ријеци Црнојевића 75, Вирпазару 13, а у Даниловграду 34 трговачке радње. Или укупно је у новодобијеним градовима било 449 трговачких радњи, док је у варошима постграховачке Црне Горе било 168 трговачких радњи. Још је већа разлика била у броју занатских радњи - у новодобијеним градовима било их је 247, а у свим осталим 39.¹⁹ Сви ови подаци свједоче до каквих је великих промјена у економској структури Црне Горе дошло након 1878. године, и на каквим је крупним разликама почивао процес државне интеграције Црне Горе овога доба.

Поред тога што је вријеме након Берлинског конгреса обиљежено знатним промјенама у економској структури Црне Горе, новостворени услови утицали су и на започињање процеса мијењања њених главних социјалних карактеристика. Миграцијама, тј. насељавањем становништва у новодобијене области (посебно Никшићки, Колашински и Подгорички крај), извршено је њихово изванплеменско груписање, без обзира што се приликом подјеле земље уважавао принцип племенске хомогености. Социјализацијом тих људи у новодобијеним областима, далеко од “центра” племена, и њиховим укључивањем у интензивније економске токове у овим областима, означен је почетак стварања заједница у којима племенска свијест постепено престаје да буде доминантни фактор интеграције.²⁰ Тај нови слој, иако у почетку био малобројан, представљао је пандан оној Црној Гори која је, историјски гледано, била савез племена. Излазак изван тог племенских оквира, и социјално груписање и егзистирање које није доминантно засновано на племенској основи, представљаће крупан корак у изграђивању грађанског друштва у Црној Гори и у обликовању једне нове друштвене свијести.

Велика промјена у државном и политичком животу Црне Горе након Берлинског конгреса била је и у томе што су држављани Црне Горе постали муслимани и католици који су живјели у новодобијеним обла-

¹⁹ М. Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини 19. и почетком 20. вијека*, Титоград, 1958, 140-141.

²⁰ О насељавању “Староцрногораца” у новодобијене области видјети: Ж. Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори (1878-1912)*, Титоград, 1959, 37-141; П. Шобајић, Никшић, Београд, 1938, 122-127; Ђ. Пејовић, *Насељавање Зете и непосредније околине Подгорице и начин регулисања односа на земљи исељеника-мухаџира (послије 1878. године)*, *Историјски записи*, 1-2, 1973, 73-130; Ђ. Пејовић, *Насељавање Горњег Колашина и Поља (1879-1886)*, *Историјски записи*, 3, 1961, 381-416; Ђ. Пејовић, *Насељавање околине Бара и Улциња и начин регулисања односа на земљи (послије 1878. године)*, *Историјски записи*, 3-4, 1970, 307-336; М. Шћепановић, *Насељавање и подјела земље у колашинском крају 1879-1886*, *Историјски записи*, 2, 1985, 81-127.

стима. Њихова равноправност у новој држави, неповредивост имовине и гарантовање грађанских, политичких, економских и вјерских права утврђена је и посебним чланом Берлинског уговора (чл. 27).²¹ Готово апсолутна вјерска (и национална) хомогеност која је до тада карактерисала Црну Гору, престала је да постоји. Иако су циљеви државне политике Црне Горе у великој мјери били одређени националним интересима, могућност да држављани Црне Горе након евентуалног територијалног проширења постану и иновјерци, није уопште доживљавана као проблем. Књаз Никола је још крајем шездесетих година 19. вијека сматрао неминовношћу да иновјерци, посебно муслимани, постану црногорски поданици. Увиђајући ту реалност, књаз је и у току рата 1876-1878. и непосредно прије њега гарантовао муслиманима сва права у црногорској држави и потпуну заштиту њиховог вјерског идентитета.²²

Према неким претпоставкама, будући да потпуних података нема, у Црној Гори је послје Берлинског конгреса могло бити нешто преко десет хиљада муслимана и католика. Муслимана и католика је највише било у подгоричком, барском и улцињском крају, док их је у осталим новодобијеним областима остао занемарљив број. У првом попису који је обављен у Црној Гори 1879. године, и који је обухватао само неке капетаније, наводи се, рецимо, број становника у неким капетанијама у којима је апсолутна доминација неправославног живља. Тако у барској капетанији има 1.823 становника, у мркојевићкој 2.190, ливарској 582, доњошестанској 519, зубачкој и туђемилској 685 и горњошестанској 225 становника, с тим што је у овој капетанији 360 муслиманских породица (просјечно 4-5 чланова) одбило да буде пописано.²³ На основу ових података може се закључити да је у овим капетанијама живјело око 7.000 неправославаца (католика и муслимана). За подгорички крај имамо само један податак из 1879. године, у којему се наводи да су у Подгорици 568 муслимана власници имања.²⁴ Ако претпоставимо да је

²¹ “Високе уговорне стране сагласне су у следећим одредбама: У Црној Гори разлике у вјери и вјероисповијести неће моћи да буду сметња да неко из тог разлога буде искључен или спријечен да ужива своја грађанска и политичка права, да не буде примљен у јавне службе, на положаје, и да му се не указују почати или да не обавља разне занате и занимања, ма у ком мјесту то било. Слобода и јавно вршење свих црквених обреда биће осигурани свим житељима Црне Горе, као и странцима, и никакве сметње неће се моћи правити било хијерархијском уређењу разних вјероисповијести или њиховим односима са својим духовним старјешинама.” (чл. 27).

²² Ж. М. Андријашевић, *Црногорци и Турци (О једном сегменту црногорског национализма “херојског доба”)*, Алманах, 7-8, 1999, 83-106.

²³ Д. Вуксан, *Први попис становништва у Црној Гори*, Записи, књ. XVII, 3, 1937, 184-186.

²⁴ Ђ. Пејовић, *Насељавање Зете и непосредније околине Подгорице и начин регулисања односа на земљи исељеника-мухаџира (послије 1878. године)*, Историјски записи, 1-2, 1973, 85.

у већини случајева ријеч о главама породица, које просјечно имају 4-5 чланова, онда можемо приближно утврдити број муслимана. Иначе, непосредно пред рат 1876. године, руски вицеkonzул у Скадру наводи да у Подгоричком крају живи седам хиљада муслимана. То је, свакако, укупна цифра османских војника и локалног становништва.²⁵ Ни за број муслимана који су након ослобођења живјели у Никшићу нема прецизних података. Према једном извору у Никшићу се после његовог ослобођења задржало око 30 муслиманских породица,²⁶ док се у службеном *Гласу Црногорца* (1879), наводи да у Никшићу има стотинак муслиманских кућа.²⁷ У Улцињу је након његовог уласка у састав црногорске државе могло бити око 3.000 становника, углавном муслимана, што је цифра коју 1876. године такође наводи руски вицеkonzул у Скадру.²⁸ У улцињском крају је 1880. године могло бити и нешто преко хиљаду католика. А двадесет година након Берлинског конгреса П. А. Ровински наводи да у Црној Гори живи нешто преко 12.000 муслимана, док неки аутори број католика одређују на 5-6.000.²⁹ Све у свему, после Берлинског конгреса државна политика Црне Горе имала је задатак да укључи иновјерце у друштвено-економске и политичке токове, и да их учини државним поданицима у потпуном значењу те ријечи.

Све ове промјене до којих је дошло у Црној Гори после Берлинског конгреса, условиле су и промјене у организацији државне власти. Значајно повећање територије, броја становника, економских односа, и уопште друштвених прилика, захтијевало је и реорганизацију и модернизовање тог апарата. До 1878. године највиши орган власти био је Сенат. Сенат је првенствено био судски орган, мада је вршио и одређене административно-политичке послове. Године 1874. извршена је реформа Сената, и том приликом су у оквиру Сената формиране управе са посебним надлежностима (Управа за унутрашња дјела, Управа за финансије, Управа за војне послове, Управа за просвјету и Књажевска канцеларија за спољне послове).³⁰ Марта 1879. године књаз Никола је укинуо Сенат и установио три нова тијела: Државни савјет, Министар-

²⁵ Шпејеров реферат о Албанији, 9/21/ 11. 1876, *Русија и Босанско-херцеговачки устанак 1875-1878*, Зборник докумената, књ. 2, приредио Б. Павићевић, Титоград, 1986, 731.

²⁶ П. Шобајић, Никшић (Оногшт), Београд, 1938, 122.

²⁷ “Глас Црногорца”, бр. 1, 03.01.1879.

²⁸ Шпејеров реферат о Албанији, 9/21.11.1876, *Русија и Босанско-херцеговачки устанак 1875-1878*, Зборник докумената, књ. 2, приредио Б. Павићевић, Титоград, 1986, 729.

²⁹ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, књ. IV, Цетиње 1994, 185; И. Марковић, *Дукљанско-барска метрополија*, Загреб, 1902, 161; Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње/Подгорица, 1995, 554, 579.

³⁰ Ж. М. Андријашевић, *Основни подаци о Књажевини Црној Гори (1852-1878)*, Настава историје, 8, 1998, 115.

ство са шест одјељења и Велики суд. Образлажући ову одлуку књаз је рекао да се “раширењем граница” Црне Горе и промјеном њеног међународног положаја јавила потреба за преустројством државне управе. Сходно књажевој одлуци, Државни савјет је постао највише законодавно тијело и највиша државна надзорна власт. Такође, Државни савјет је разматрао молбе и жалбе и састављао буџет. Чланови овог органа били су сви министри и лица која одреди књаз. Државном савјету било је подређено Министарство, које је имало шест одјељења: за спољне послове, за унутрашње послове и грађевину, за просвјету, за правосуђе, за финансије и за војску. У исто вријеме, књаз Никола је укинуо постојећа окружна начелства и установио срезове. Приликом објављивања ових промјена наглашавано је да се њима неће повећати трошкови издржавања административног апарата Књажевине.³¹ За годину 1879. ти трошкови су износили 177.588 фиорина.³² Исте године од пореза је сакупљено нешто преко 88.000 фиорина.³³

Одлукама Берлинског конгреса није само створено ново стање у Црној Гори, већ је прокламованим рјешењима Конгреса у знатној мјери измијењен и оквир њеног спољнополитичког дјеловања. Берлински конгрес је, то је сасвим очигледно, имао за циљ да политички уреди балкански простор у складу са стратешким интересима европских сила, првенствено Аустро-Угарске и Велике Британије, које су понајвише бринуле за будућност Османског царства. На конгресу су европске силе, изузев Русије, жељеле постићи неколико ствари: успоставити “хармонију доминације” над оним што је остало од Турског царства,³⁴ обезбиједити равнотежу немоћи између балканских држава и успоставити апсолутну контролу над могућим жариштима револуције.³⁵ Иако о суштинским намјерама Конгреса постоје различита мишљења, несумњиво је да су његове одлуке имале једну препознатљиву поруку - балкански простор се не може уређивати интерним споразумима учесника балканских сукоба. О Балкану, дакле, одлучују све оне силе које овдје имају своје

³¹ Цетиње, 9. март, *Глас Црногорца*, бр. 8, 10. 03. 1879, 1.

³² Архивско-библиотечко одјељење Државног музеја на Цетињу, фонд *Никола I*, 1879, бр. 45; Попис свих примања државних чиновника објављен је у зборнику докумената *Црногорски законици 1796-1916*, приредили Б. Павићевић и Р. Распоповић, Подгорица, 1998, 29-35.

³³ М. Ђуровић, *Црногорске финансије 1860-1915*, Титоград, 1960, 97.

³⁴ М. Екмечић, *Карактеристике Берлинског конгреса 1878. године*, Прилози Института за историју, Сарајево, 1981, 73-74.

³⁵ У *Дипломатској историји Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878* (књ. 2, Београд, 1898) Јован Ристић наводи: “Ну какво је начело овај Берлински конгрес заступао, тешко би се знало изразити, ван ако би се рекло, да се тражило и радило, да се велики задовоље, а мали да се истисну из положаја, који би били од важности и могли да сметају великима.” (стр. 231);

стратешке интересе, и које, наравно, имају политички капацитет да те своје интересе заштите. Управо због тога је Берлински конгрес најприје и започео као институт ревизије Сан Стефанског мира.³⁶ Искључиво право Русије да у споразуму са Османским царством уређује балкански простор није могло бити прихваћено, што је став који су европске силе заузеле још на Париском конгресу (1856). Како то примјећује Васиљ Поповић, европске силе су дефинитивно спријечиле Русију да вјековно Источно питање рјешава као неко своје посебно питање, без обзира на интересе осталих сила.³⁷ Ни Аустро-Угарска, нити Британија, које су руску доминацију на Балкану и над мореузима сматрале недопустивом, по цијену рата нијесу жељеле пристати да Русија по свом нахођењу уређује Балкан, и да са оснаженом Бугарском буде на вратима Цариграда, а да Србију и Црну Гору доведе на корак до припајања Босне и Херцеговине. Наравно, Британија је првенствено мислила на Цариград, мореузе и руске бродове у Средоземљу, а Аустро-Угарска на Босну и Херцеговину.³⁸ Немоћ Русије да на Балкану вуче потезе који би били супротни стратешким интересима осталих европских сила била је на Берлинском конгресу очигледна. За државну политику Црне Горе, а посебно за њене националне планове, то је требало да буде значајно сазнање.

Године 1878. Црна Гора је морала да оконча и једну традиционалну националну политику, која је углавном била усмјерена према Херцеговини. За Црну Гору је аустроугарска окупација Босне и Херцеговине (октобра 1878) означила крај тим аспирацијама. Цјелокупна њена национално политичка концепција, која се и односила на ове области, сада је морала бити значајно коригована.³⁹ Животно важне државне аспирације Црне Горе, које су још од педесетих година 19. вијека усмјерене ка Неретви као својој крајњој тачки, изгубиле су много на својој реалности, поготово што се тада на Цетињу нијесу могли досјетити озбиљнијег разлога који би у догледно вријеме довео до аустроугарског повлачења из ових области. Разлози који су могли да важе за пропадајуће Османско царство, нијесу могли да важе и за Хабсбуршко. А то је значило да

³⁶ Одредбама Санстефанског мира, посебно територијалним увећањем Бугарске, успостављена је геостратешка доминација Русије и њених балканских савезника над Османским царством. Првим чланом Санстефанског мировног уговора утврђена је нова граница Црне Горе. На основу тога, територија Црне Горе увећана је са пређашњих 4.400 км² на 15.335 км². О томе видјети: Н. Ражнатовић, *Црна Гора и Санстефански мир*, Историјски записи, 3-4, 1976, 399-450.

³⁷ В. Поповић, *Берлински конгрес*, Браство, XXII, 1928, 145.

³⁸ О ставу Британије и Аустро-Угарске према овим проблемима у вријеме Берлинског конгреса, видјети: Д. Живојиновић, *Бенџамин Дизраели и јужнословенски народи у време Велике источне кризе 1875-1878*, Зборник за историју, 14, 1976, 92-96.

³⁹ Ж. М. Андријашевић, О циљевима државне политике Црне Горе (1852-1878), Историјски записи, 3, 1997, 171-183.

је Херцеговина готово изгубљена за Црну Гору, али и да је свака национално-политичка мисија на овом простору усмјерена против државе која ту дјелатност може казнити.

Окупација Босне и Херцеговине и посиједање Новопазарског санџака (гарнизони у Пљевљима, Пријепољу и Прибоју) од стране Аустро-Угарске, знатно је допринијела погоршавању геостратешког положаја Црне Горе, и стварању услова за њено лако политичко изоловање. Аустро-Угарска је тако фактички била присутна на више од половине граничног појаса Црне Горе - од Бара до Шћепан Поља, и од Шћепан Поља до Црног врха, односно, Ђурђевића Таре. Уз право поморске и санитарне контроле на црногорском приморју, које је имала сходно члану 29 Берлинскога уговора, Аустро-Угарска је направила чврст обруч око Црне Горе и створила услове за доминацију над њеним политичким и економским животом. На читавом простору који је она контролисала, није више било могуће спроводити национално-политичку дјелатност у мјери у којој је то прије рата 1876-78. чињено. Једини простор који је остао изван њене контроле био је онај од Скадра до Бијелога Поља, тако да се тај правац наметао као најоптималнији за државне аспирације и национални рад. Због те нове ситуације, тежиште национално-политичке дјелатности Црне Горе биће усмјерено на овај простор који је остао у саставу Османског царства, односно, у којему није било аустроугарског војног присуства. Скадар, Бијело Поље, Беране и Пећ, постају тако тачке главних државних аспирација Црне Горе. Постепеним преусмјеравањем тежишта државних аспирација на ову страну, уз појачано присуство и надзор Аустро-Угарске, и са знатно измијењеном територијалном, економском и конфесионалном структуром, започео је живот Црне Горе после 1878. године.

Živko M. ANDRIJAŠEVIĆ

THE YEAR 1878 AS A BORDERLINE BETWEEN EPOCHS

Summary

In 1878, the international and foreign policy position of Montenegro changed, along with the frame of its national and political activities, the social, economic and culture climate. The political, social, economic and cultural changes which occurred were anticipated, but there was no telling how deep they would be and which course they would take. And an equally important matter is the fact that many changes

which occurred were not desired, but rather caught the war victors unprepared and forced them to accept them unwillingly. Another unexpected thing was the extremely disadvantageous change in the foreign policy status of Montenegro due to the occupation of Bosnia and Herzegovina, and the legitimacy of the established Austro-Hungarian control. Montenegro, thus, entered the war focusing primarily on the enemy, and very little, if at all, on the territory it planned to usurp from it.

To Montenegro, 1878 was the last year of its “heroic age” and the end of the constitutive and national action, which started in the early 18th century. The officially recognized independence and the largest territorial expansion in its history were the results strived towards for over a century. This age also saw the end of an ideological doctrine, which portrayed the Montenegrins as prisoners of a national legacy and of the Kosovo myth. And finally, the belief in the plausibility of the idea of creating large national empires in the Balkans was forever buried in 1878.

In 1878, the circumstances which made real the idea of struggle for national liberation ceased to exist for Montenegrin state policy. The war of 1876 was entered with the idea to liberate the oppressed Serbs, but the war “liberated” the Ottoman authorities, which were not Serbs and were not oppressed. It was an important lesson for the wars which Montenegro was planning to wage. The concept of Montenegro as a national state began to die then, never to be revived again. More specifically, it became clear that, if it wanted further territorial expansion, Montenegro could not wage wars defined as national, nor could it be a national state in the sense which applied in the 19th century. Nevertheless, after the war with the Ottoman Empire, Montenegro gained its realistic boundaries, i.e. borders which allowed for homogenization and harmonization of a state territory.